

Рецензія на монографію Н.Р. Романець «Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925-1939 рр.)»

О.Ф. НІКІЛЄВ

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, Україна

Review of the monograph N.R. Romanets «The repressive policies of the Soviet government in the Ukrainian village (1925-1939 years)»

O.F. NIKILIEV

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine

Проблеми історії українського села 1920-х – 1930-х рр. набувають все більшої актуальності. Роботи, присвячені даній проблематиці, викликають значний інтерес науковців. До числа таких праць безсумнівно належить і монографія Н.Р. Романець «Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925-1939 рр.)». Адже це перша у вітчизняній історіографії робота, яка комплексно і системно прослідковує політику держави майже впродовж півторадесятилітнього періоду стосовно українського села, розглядає форми і методи її задіяння стосовно різних категорій його населення.

В роботі всебічно проаналізовано характер радянської політики на селі як репресивної, виявлено її особливості на різних часових відтинках. Показано, що вона була спрямована проти активних трудівників, думачою частини селянського середовища, здатної ставити питання перед владою і відстоювати свої права та права своїх односельців. Показано, що відносно цих людей ініціювалися судові процеси як до ворогів радянського ладу, підводячи їх під найсуворіші статті кримінального кодексу. Тим самим йшов процес вилучення з селянського середовища найбільш активних, дієвих, харизматичних особистостей і закладалося підґрунтя для формування на селі покірної, неспроможної до відстоювання своїх прав та до спротиву взагалі, людської робочої маси.

Авторка на основі аналізу документації партійних та силових органів переконливо довела, що протягом 1925 – 1929 рр. сформувалися основні механізми репресій стосовно селянства. Нею показана особливість цього періоду. Вона полягала у комплексному залученні всіх зазначених органів до боротьби з селянами як з терористами. Тож беззаперечним є висновок, що такий жорстокий підхід до покарання селян, сприяв максимально ефективному вилученню найбільш активних і свідомих з них, тих, що висловлювали незадоволення політикою влади на селі, і становили потенційну загрозу команд-

но-адміністративній політиці влади. На основі детального аналізу діяльності органів юстиції та ДПУ авторка переконливо доводить, що вони перетворилися «в могутнє знаряддя примусу» (с. 161) у проведенні примусової колективізації і переведення всіх сфер аграрного сектора під повний контроль держави. Дослідниця детально аналізує примусовий чинник у діяльності цих органів при здійсненні колективізації. Переконливо доводить, що при цьому широко застосовувалися відпрацьовані у попередній період схеми. Це – звинувачення селян у контрреволюційній «діяльності», у приналежності до антибільшовицьких партій, організацій, каральних загонів, «підготовці збройного виступу та повалення існуючого радянського устрою». Докладно показано і такий примусовий чинник, як розкуркулення та депортація. Детально розкрито механізм їх здійснення, умови застосування, до різних категорій населення, спеціфіку та порядок застосування на різних територіях республіки. Слід зазначити, що вперше у вітчизняній історіографії у широкому обсязі наведена та детально проаналізована нормативна документація, на якій базувалися такі дії органів ДПУ та юстиції.

Значне місце відведено висвітленню такого аспекту, який ще не був предметом дослідження науковців, як умови перебування висланих селян у місцях їх депортації, показано реалії повсякденного життя селян там, а також негативні наслідки таких умов. Одним з них була надвисока смертність виселенців. Так, на 1 грудня 1930 р. з 126 000 депортованих до Північного краю загинуло 16,7% (с.118).

Як інструмент репресивної політики більшовицької влади на селі важливе місце займає аналіз заходів застосовуваних щодо захисту «соціалістичної власності». Авторка детально описує конкретні прояви в різних місцевостях України покарання державою селян, що або намагалися повернути незаконно відібране у них при примусовій колективізації, або викорис-

товувати колгоспне добро для своїх потреб. В ході аналізу вона доходить висновку, що попри жорстокість покарання, даний засіб влади тиску на село не вплинув на ставлення селян до «соціалістичної» (колгоспної) власності. Їх психологія все одно продовжувала розглядати власність як таку, яку можна брати, якою їм можна користуватись (с. 153).

Знайшов докладне і широке висвітлення і такий аспект репресивної політики держави щодо села, як силова компонента у вилученні продуктивних ресурсів в Україні на початку 1930-х рр. Авторка детально розглядає комплекс репресивних механізмів під час хлібозаготівель 1931-1933 рр., які застосовувалися як до одноосібників, так і до колгоспів. Зазначається, що основу засуджених в результаті застосування цих механізмів становили незаможні селяни.

Важливою відмінністю роботи є те, що в ній показуються не лише репресії, їх наростання, а й етапи їх згортання. При цьому авторка наводить конкретний документ, – таємна директива ЦК компартії СРСР за підписом Й. Сталіна і В. Молотова, – наводить її текст. Взагалі-то це є особливістю роботи – широке введення в науковий обіг значного кола документів, що раніше не публікувалися, до того ж – таємного характеру. Широке використання таємних інструкцій, директив, наказів тощо робить абсолютно беззаперечним висновок авторки про те, що саме масові репресії щодо широкого кола селян були методом силового примусу їх до вступу до колгоспу і що лише з завершенням колективізації відпала потреба у насильстві, репресіях і почалося їх згортання.

Важливою складовою роботи є розгляд такого аспекту тогочасної ситуації, як боротьба влади і органів юстиції з порушниками так званої революційної законності, тобто тими, хто у виконавчій запопадливості переходив усі мислимі межі людської поведінки щодо репресованих селян або членів сільгоспартілей. Авторка наводить приклади і недобросовісної поведінки самих прокурорів до виконання своїх обов'язків, і їх поблажливе ставлення до представників правоохоронних органів, радянських і партійних працівників, голів колгоспів, бригадирів – порушників прав селян. Вона переконливо показує, що до таких порушників радянська правоохоронна система ставилася поблажливо, не розглядала їх як злочинців.

Новацією роботи у порівнянні з уже наявними дослідженнями є показ через призму репресивної політики держави реалій колгоспного виробничого та соціально-економічного повсякдення колективізованого села 1934 – 1939 рр., стосунків господарств з державними органами районного рівня, різними державними структурами, ставлення тих до колгоспів, висвітлення споживацького ставлення всіх цих струк-

тур до одержавлених селянських виробничих об'єднань. В роботі відведено значне місце аналізу кількісного і якісного складу голів колгоспів, показано велику їх плінність, її причини. Авторка показує, що одною з основних була знов таки прискіплива увага органів ДПУ та юстиції до керівного складу села як потенціально небезпечного елемента для влади, тому приводом для їх зняття з посади та покарання слугувало визначення як «соціально-ворожих елементів», або за надуманими приводами як-то: «неякісне збирання хліба», «хижацьке ставлення до тяглової сили», «незаконна видача зерна селянам» (с. 273).

В результаті докладного показу комплексу подібних фактів цілком логічним і важливим є висновок дослідниці, що застосування репресій та постійне втручання партійних органів держбезпеки та юстиції в господарську діяльність колгоспів та їхніх керівників знівелювало очікуваний економічний ефект від реалізації політики, спрямованої на виведення з кризи колгоспного села. Тобто, результат був відсутній, і відповідав афоризмові, що з'явився на декілька десятиліть пізніше – «Хотіли як краще, а вийшло як завжди», а саме – неефективно, на шкоду людям, суспільству, державі. Велике місце у роботі відведено висвітленню боротьби влади та органів держбезпеки та прокуратури з так званими шкідниками в колгоспному виробництві. Показано теоретичне обґрунтування її Й. Сталіним як «загострення класової боротьби з просуванням до соціалізму», який рекомендував шукати класових ворогів на селі серед керівного складу колгоспів. А його підлеглі-соротники розвивали ці ідеї, пояснюючи, що метою діяльності цих класових ворогів на селі є «нашкодити, спалити, понижити колективне добро».

У контексті цього авторка показує, що реально шкідниками виступали саме керівники радянсько-партійних органів, які регламентували виробничу діяльність на селі, в якій аж ніяк не розумілися, вводячи безліч всіляких планових показників з визначенням часових рамок їх виконання, за невиконання яких віддавали до суду керівників господарств та виробничих підрозділів.

Важливе місце у роботі відведено показу ситуації на селі у голодоморний та постколективізаційний періоди. Тобто – у 1934 та наступні роки. Детально висвітлено умови життя і праці селян-колгоспників та тих селян, що не вступили до колгоспу. Здійснено докладний порівняльний аналіз їх рівня життя, прибутків. І показано, що одноосібники жили краще, ніж колгоспники. На широкому фактологічному матеріалі розкрито політику держави по згортання одноосібних господарств, як таких, що виступали успішними конкурентами колгоспного ладу. Авторка докладно і всебічно пока-

зує цей процес. Розкрито форми і методи наступу на одноосібників у цей період: «виявлення» органами НКВС «куркульських господарств», збільшення одноосібникам розмірів і кількості податків, позбавлення їхніх господарств тяглової сили, реманенту, насіння, відбирання землі, зменшення присадибних ділянок тощо.

Слід відзначити і такий аспект роботи, якого лише дотично торкаються дослідники, а саме: переселення в спустошене голодом та виселенням місцевого населення села жителів інших територій СРСР. Авторка детально розкриває весь цей процес, подає умови заохочення громадян для переїзду в Україну, та обживання ними нового місця, обов'язки місцевих органів влади і місцевого населення для забезпечення належного прийому і облаштування прибулих. Докладно розглянуто і умови життя, і ведення господарства цих переселенців у незвичних для них природно-кліматичних та виробничо-господарських умовах, стосунків з місцевим населенням.

Дослідниця виявила і ще один, досі не відомий компонент переселенської політики партії, як стихійне, так і офіційне переселення населення з північних і поліських регіонів України у степові, найбільш знелюднені області. Подає як конкретні приклади їх проживання, цифрові дані про переселених та тих з них, хто повернувся назад. Важливе місце в роботі приділено і такому аспекту, як «Великий терор» 1937 – 1939 рр. та прояву його на селі. Цей аспект історії села взагалі terra incognita вітчизняної історії. Авторка взялася заповнити існуючу наукову лакуну. Цілий розділ монографії приділено розкриттю даної проблеми. На основі широкого кола матеріалів як з фондів ЦК Компартії України, так і СБУ показано форми, методи, прийоми, за допомогою яких влада реалізовувала Великий терор на селі від колгоспів та сільських рад до районних, обласних органів та наркомату землеробства. Визначила етапи цієї кампанії і її результати, кількісні показники репресованих у ході її здійснення.

Дослідниця доходить беззаперечного висновку, що результат репресивної політики на селі впродовж більш ніж 15 років стало упокорення українського села, маргіналізація селянського середовища, депрофесіоналізація управлінської ланки матеріальної сфери села, районних структур управління колгоспним виробництвом вза-

галі, значне скорочення сільського населення.

Проте показ репресивної політики на селі не є самоціллю авторки. Це лише засіб показати результати ставлення держави до села як до ворожої складової радянського суспільства. Дослідниця вперше у вітчизняній історичній літературі показала, що результатом такої політики стало серйозне вилучення з села його найбільш вмілих працівників як з числа селян-землеробів, носіїв багатовікового досвіду ведення аграрного виробництва, так і працівників керівної та управлінської ланки різних рівнів аж до народного комісаріату землеробства республіки, негативний вплив такого вимивання на стан матеріальної, економічної та виробничої бази колгоспів, а загалом на все село, на психологію та менталітет людей.

Прочитання роботи справляє глибоке враження як ґрунтовною пошуковою роботою дослідниці, значним масивом нововведених архівних матеріалів, широкою фактологічною базою дослідження, ґрунтовним висвітленням як репресивної політики держави стосовно села, так і діяльності органів, що її здійснювали, а також – умов життя, праці, реалій повсякдення селян у цих умовах. Проте при прочитанні її з'явилися і деякі думки, які в вигляді поради хотілося б висловити. Так, у роботі, при висвітленні «виявлених» ОДПУ на селі «контрреволюційних» організацій, бажано було б або їх постійно брати у лапки, або зазначати, що це за радянською термінологією, або дати уже сучасне визначення (те ж саме можна сказати і щодо широковживаних термінів стосовно селян, наприклад «куркуль»). На це у дослідниці є авторське право.

Однак, попри зазначене, дана робота за своєю змістовністю, інформативністю, широтою охоплення аспектів проблеми, детальною її висвітлення та глибиною вивчення несе великий інтелектуальний та емоційний заряд, примушує ще глибше замислитися над проблемами українського села у 1920-х–1930-х рр. та тими випробуваннями, які воно пройшло через здійснювану до себе політику комуністичної партії. Вихід у світ цієї книги є непересічною подією. Можна з беззаперечністю сказати, що вона зацікавить не лише фахівців з проблем політичної чи аграрної історії України, але всіх істориків, буде цікавою студентам, учням шкіл, кожній думаючій людині, взагалі широкому читацькому загалу небайдужому до історії нашої країни.

Нікілев Олександр Федорович – доктор історичних наук, професор
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 72

Nikiliev Oleksandr Fedorovich – doctor of historical sciences, Full Prof.
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, Dnepropetrovsk, 49010